

завдання полягало у тому, аби знайти «золоту середину», якою утримувався інтерес.

Висновки. Головною умовою успішного застосування творчого тренінгу, як виявилося, є систематичність його використання при викладанні різних навчальних дисциплін та в позаурочний час.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з аналізом результатів застосування творчого тренінгу у старшокласників з переважанням образно-вербального стилю мислення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Заика Е.В. Комплекс интеллектуальных игр для развития мышления учащихся / Заика Е.В. // Вопросы психологии. – 1990. – № 6. – С. 86-92.
2. Исследование проблем психологии творчества / [Отв. ред. Я.А.Пономарев]. – М.: Наука, 1983. – 336 с.
3. Коваленко А.Б. Психологія розуміння / Коваленко А.Б. – К.: Геопринт, 1999. – 184 с.
4. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Костюк Г.С. – К.: Вища школа, 1989. – С. 251-300.
5. Моляко В.А. Психология решения школьниками творческих задач / Моляко В.А. – К.: Радянська школа, 1983. – 96 с.
6. Рубинштейн С.Л. О мышлении и путях его исследования / Рубинштейн С.Л. – М.: АН СССР, 1958. – 146 с.

УДК 159.345

Колесніченко О.С., ад'юнкт кафедри загальної психології УЦЗУ

ФОРМУВАННЯ ЕМОЦІЙНОГО КОМПОНЕНТА ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ ДО ДІЙ В ЕКСТРЕМАЛЬНИХ УМОВАХ У ПРАЦІВНИКІВ МНС УКРАЇНИ

В даній статті висвітлено проблему щодо теоретичних та практичних напрямків формування психологічної готовності до діяльності працівників МНС України, котра припускає наявність у суб'єкта образу структури дії та постійної спрямованості свідомості на її виконання, що, у свою чергу, є важливою складовою професіоналізму, як прояву професійної майстерності. Зазначені психологічні напрямки, щодо формування емоційного (регуляторного) компонента, як одного із складових структури психологічної готовності до дій в екстремальних ситуаціях.

Ключові слова: емоційне збудження, стресогенність, психологічна готовність, психологічна підготовка, емоційна стійкість, напруження, екстремальна ситуація, пильність, натхнення, самоконтроль.

Актуальність проблеми. Військова реформа, що активно проводиться в нашій країні, дає перші позитивні плоди: підвищується статус і добробут військовослужбовців, удосконалюється бойова готовність військ.

Разом з тим, поряд з позитивними результатами залишається широкий спектр невирішених проблем. Однією з них є недостатня увага до особливостей формування психологічної готовності працівників МНС України до діяльності в екстремальних умовах.

Дана діяльність пред'являє особливі вимоги до особистих характеристик працівника МНС. Це пов'язано з новими вимогами до виконання функціональних обов'язків, діапазоном розповсюдження спрямованості трудової діяльності, що супроводжуються фізичним і розумовим навантаженням.

Наслідком цього може бути зниження емоційного фону, переважання негативних емоцій, що дезорганізують діяльність. Це виявляється в ослабленні уваги, пам'яті, мислення, скутості рухів, втраті мети, що пов'язано з ускладненням протікання контролюючих і регулюючих функцій свідомості. У зв'язку з цим постає питання про необхідність комплексу заходів, спрямованих на навчання працівників МНС України методам контролю і нейтралізації негативних емоцій, що порушують процес формування психологічної готовності до діяльності в екстремальних умовах.

Емоційний компонент психологічної готовності є одним з пріоритетних, його значення зумовлюється місцем емоцій в поведінковій регуляції, їх впливом на психічні пізнавальні процеси, якість і ефективність виконуваної діяльності, адаптацію до змін навколишнього середовища.

Таким чином, актуальність визначається важливістю емоційного компонента психологічної готовності до діяльності в екстремальних умовах і недостатньою науковою розробленістю даної проблеми, що зумовило вибір розглянутої теми.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Можна відзначити недостатню теоретичну розробку даної проблеми. Психологічна готовність людини до діяльності є предметом наукових досліджень у різних галузях психологічної науки впродовж декількох десятиліть. У сучасних наукових роботах простежується інтерес до діяльності в особливих умовах, зокрема в умовах військової служби, яка може

набувати й екстремального характеру (В.І. Варваров, А. Д. Глоточкін, М.І. Дьяченко, Л. А. Кандилович, В. П. Каширін, М. П. Коробейников, П. А. Корчемний, Л. Н. Кузнецов, Т. В. Маркелова, А. Т. Ростунов, А. М. Столяренко, В. В. Сисоєв, С.І. С'єдін, Н. Ф. Феденко, В. Т. Юсов та інші). Стресогенність як основна характеристика такої діяльності піднімає значущість розгляду проблеми емоційного компонента психологічної готовності як основу для її подолання. Це підтверджується значною кількістю робіт, пов'язаних з емоційною саморегуляцією, емоційною стійкістю і напруженістю в контексті виконуваної діяльності (Л. М. Аболін, Г. М. Гагаєва, Л. П. Грімак, М.І. Дьяченко, П. Б. Зільберман, Л. А. Кандилович, В. Л. Маріщук, А. С. Мельнічук, Е. А. Мілерян, В. А. Моляко, Н.І. Наєнко, А. Ц Пуні, П. А. Рудік, В. С. Селезньов, Н. К. Шеляховська та інші) [1; 2; 5; 6; 7]. Разом з тим, регулююча функція емоцій та їх роль в успішному здійсненні професійної діяльності й адаптації до виконання її в умовах підвищеного ризику продовжує залишатися поза увагою дослідників даної проблеми.

Психологічна готовність як об'єкт дослідження стала розглядатися з 50-60-х років ХХ століття у зв'язку з підвищенням вимог до психологічних характеристик здійснюваної людиною діяльності, пошуком умов оптимізації, підвищенням її успішності. У подальшому найбільш значний внесок у дослідження проблеми психологічної готовності як в загальнотеоретичному, так і в прикладному плані зробили відомі вчені психологи: М.І. Виноградова, Г. М. Гагаєва, А. Д. Ганюшкін, В. А. Гаспарян, В. Е. Єфімов, Е. П. Ільїн, А. Ц. Пуні, Е. Г. Козлов, М. А. Котик, Н. Д. Левітов, Б. Ф. Ломов, А. Р. Лурія, М. А. Мазмазян, Л. С. Нерсисян, В. Н. Пушкин, А. П. Рудік, А. А. Ухтомський та ін. [6, 8].

Розглянуті положення діяльнісного підходу (К. А. Абульханова-Славська, О. М. Леонтьєв, Б. Ф. Ломов, К. К. Платонов), системно-структурний підхід (Б. Г. Ананьєв, Б. Н. Рожков, В. Д. Шадріков), теорії формування і розвитку особи в діяльності та спілкуванні (Л. С. Виготський, Б.І. Додонов, С. Л. Рубінштейн, Б. М. Теплов), результати теоретичних і експериментальних досліджень з проблем емоційної сфери психіки (Л. М. Аболін, В. К. Вілюнас, А.І. Кіколов, Я. Рейковський, О. А. Сиротін та ін.) і психологічної готовності до діяльності (М.І. Дьяченко, Л. А. Кандилович, Е. А. Клімов та ін.) [2].

Мета - розкрити сутність емоційного компонента психологічної готовності до діяльності в екстремальних умовах.

Виклад основного матеріалу. Аналіз проблеми дослідження вказує на те, що психологічна готовність є важливою складовою

професіоналізму як прояву професійної майстерності. Однак розуміння професіоналізму як вищого стандарту діяльності певною мірою звужує і збіднює його зміст, залишаючи особистість та її розвиток на другому плані.

Процес психологічної готовності до діяльності в екстремальних ситуаціях є динамічним і суперечливим. У ході його формуються й удосконалюються специфічні знання, уміння, навички й якості особистості працівника. Успішність службової діяльності того або іншого працівника вирізняється за якістю результатів виконуваних завдань. Навіть у працівників МНС, що мають приблизно рівні показники професійної підготовки, результати службової діяльності можуть бути різними, тому що кожний працівник МНС України може перебувати в різному стані психологічної готовності.

Стан психологічної готовності врешті - решт зумовлюється стійкими психічними особливостями, властивими даній людині. Але він не являє собою простого переносу якостей і станів у нову ситуацію, просту актуалізацію їх. На стан психологічної готовності працівників МНС впливають і ті конкретні умови, в яких здійснюється їхня службова діяльність.

Різноманіття наукових підходів до вивчення психологічної готовності дозволяє розглянути проблему з різних позицій. Так, Г. М. Гагаєва бачить у психологічній готовності емоційний стан, що характеризується оптимальним рівнем працездатності. В. В. Пушкін і Л. С. Нерсисян розуміють готовність до екстреної дії як «пильність». На думку А. А. Деркач, психологічну готовність необхідно розглядати як основу не тільки здійснення діяльності, але й її вдосконалення.

В. А. Алаторцев підкреслює важливість психологічної готовності з позиції своєчасного ухвалення оптимальних рішень у конкретній ситуації.

З поглибленням вивчення психологічної готовності у військовій психології, психології праці, спорту сформувалися два підходи до її розуміння.

Згідно першого вона трактується як особова характеристика (А. Д. Ганюшкін, В. В. Желанова, А. Ц. Мощенко, А.І. Пуні). У другому ж (М. А. Котик, Л. С. Нерсисян, В. Н. Пушкін) наголос робиться на вивченні функціональних станів психіки людини, якими супроводжується феномен готовності. Обидва види утворюють функціональну єдність і розглядаються як тривала (характеристика особистості) і тимчасова (психічний стан) форми психологічної готов-

ності (Н. Д. Льовітов, М.І. Дьяченко, Л. А. Кандилович).

Структура психологічної готовності розглядається (М.І. Дьяченко, Л. А. Кандилович) як сукупність мотиваційного (потреба успішно виконати поставлене завдання, інтерес до діяльності, прагнення досягти успіху і показати себе з кращого боку), пізнавального (розуміння обов'язків, завдання, оцінки її значущості, знання засобів досягнення мети, представлення імовірнісних змін обстановки), емоційного (відчуття відповідальності, впевненість в успіху, натхнення) та вольового (управління собою і мобілізація сил, зосередження на завданні, подолання сумнівів) компонентів.

Проблеми психологічної готовності знайшли своє відображення і одержали подальшого розвитку в теорії і практиці психологічної підготовки до проходження військової служби, перш за все в тих галузях психологічних знань, які вивчають діяльність людини в особливих, напружених умовах. Дослідженням даної проблеми займалися військові психологи В.І. Варваров, А. Д. Глоточкін, М.І. Дьяченко, Л. А. Кандилович, В. П. Каширін, М. П. Коробейніков, П. А. Корчемний, Л. Н. Кузнєцов, А. Т. Ростунов, А. М. Столяренко, В. В. Сисоєв, С.І. С'єдін, Н. Ф. Феденко, В. Т. Юсов та інші, що аналізували процес психологічної підготовки військовослужбовців з урахуванням специфіки особливостей діяльності [3].

Під психологічною готовністю розуміється стан, що передую певним діям, при якому можливості людини, що концентруються у неї, досягають вищого ступеня, а також набір професійно важливих особистісних якостей, знань, умінь та навичок, що сприяють досягненню такого стану і загалом успішному проходженню служби. Психологічна готовність до діяльності виявляється перед виконанням, в ході роботи і при завершенні завдань, має складну динамічну структуру, що включає сукупність емоційних, вольових, мотиваційних, інтелектуальних, операціональних процесів, властивостей, станів психіки людини в їх співвідношенні із зовнішніми ситуаційними умовами і майбутніми завданнями.

У функціонально-системному відношенні психологічна готовність визначає, перш за все, цільові, тимчасові, ресурсні, операціонально- інструментальні, продуктивні параметри діяльності працівника МНС України.

В рамках ситуації психологічна готовність як інтегральний системний параметр психіки військовослужбовця характеризує функціональні особливості активації, доцільності і спрямованості діяльності, ефективності її реалізації, регульованості і стійкості до подразників чинників, а також відновлюваності системи професійно важ-

ливих якостей працівників для його подальших дій.

Узагальнюючи дані з аналізу особливостей діяльності працівників МНС України при виконанні завдань в екстремальних умовах, потрібно відмітити те, що дана ситуація вимагає від них наступного:

- ✓ сформованості у працівників МНС України реального уявлення майбутніх службових дій в екстремальних ситуаціях, здатності реально сприймати майбутню загрозу при виконанні своїх професійних обов'язків;

- ✓ здатності до достатньо високого ступеня адаптованості працівників МНС до службової діяльності в екстремальних ситуаціях;

- ✓ адаптованості до службового колективу та адаптованості до виконання завдань – до мети, умов, інформації, способів та засобів дій;

- ✓ високого ступеня психологічної стійкості;

- ✓ переваги позитивних психологічних станів у бійців та всього особового складу МНС.

Здійснення професійної діяльності в цих умовах вимагає від офіцерів граничної зібраності, мобілізованості, пильності, уваги, активної мисленнєвої роботи, впевненості в успіху, стану емоційно-вольової стійкості, готовності до активної діяльності, а також специфічних професійних знань, навичок і вмінь.

Враховуючи специфіку професійної діяльності працівників МНС України, необхідно відмітити, що структура психологічної готовності являє собою вияв сукупності взаємопов'язаних компонентів, а саме мотиваційних, вольових, регуляторних (емоційного), когнітивних та типологічних сторін психіки працівників з їх співвідношенням із зовнішніми умовами та тими завданнями, котрі покладені на них при виконанні своїх обов'язків.

У структурі психологічної готовності до діяльності емоційний компонент у різний час виділяли: Г. М. Гагаєва, М. І. Дьяченко, Л. А. Кандибовіч, А. С. Мельнічук, В. А. Моляко, А. Ц. Пуні, П. А. Рудік, Н. К. Шеляховська. Визначаючи його, вони використовували такі поняття, як: «емоційне збудження», «емоційна стійкість», «відчуття відповідальності», «упевненість в успіху», «нахнення», «самоконтроль» [2; 7].

Емоційний компонент психологічної готовності до діяльності тісно пов'язаний з іншими її структурними елементами, сприяє створенню оптимального напруження, загальної активації організму на майбутню діяльність, спонукає, скеровує і регулює її, забезпечує емоційну стабільність, стійкість до зовнішніх стресогенних чинників.

Виявляється у двох формах: тривалій (як емоційна стійкість і емоційне напруження) і тимчасовій (емоційне напруження виступає

елементом психічного стану).

Емоційна стійкість як елемент тривалої форми емоційного компонента психологічної готовності є особистісною межею, що забезпечує емоційну стабільність (Б. Ф. Ломов, В.М. Пісаренко, К. К. Платонов), виражається у несприйнятливості до негативних стресогенних чинників і здатності контролювати астенічні емоції, знижувати емоційну напруженість (В. Л. Маріщук, Е.А. Мілерян).

Емоційне напруження - характеристика тимчасової форми емоційного компоненту психологічної готовності, що відображає збудження, необхідне для оптимального виконання майбутнього завдання і таке надає позитивного мобілізуючого ефекту на виконання діяльності (Н.І. Наєнко, В. С. Селезньов, О. А. Сиротін) [6].

Формування емоційного компонента психологічної готовності до діяльності пов'язане із проблемою адаптації (А.І. Александров, М.І. Дьяченко, Л. Ф. Желєзняк, С. С. Муцинов, Ж. Г. Косовиць, Н. Ф. Феденко та ін.), достатньо глибоко розробляються питання взаємозв'язку психологічної готовності до діяльності й адаптації.

Емоційний компонент психологічної готовності працівників МНС України пов'язаний з їхньою ефективною адаптацією до діяльності в екстремальних ситуаціях. Їх співвідношення розкривається в силу екстремальності характеру служби за допомогою психологічних категорій «стрес», «фрустрація», «тривога» та їх емоційних складових (Г. Сельє, Р. Лазарус, В. А. Бодров, Л. А. Китаєв-Смик, Н. Д. Левітов, В. Н. Панкратов).

До можливих стресогенних чинників, на подолання яких у працівника МНС України спрямоване формування емоційного компонента психологічної готовності, ми відносимо:

1. Блокування багатьох звичних і природних потреб особи через специфіку діяльності.
2. Фізичні, інформаційні й емоційні навантаження.
4. Ситуації невизначеності.
5. Змінену аферентацію як різку зміну набору подразників, що діють на органи відчуттів і психіку людини раніше, або їх відсутність, а також достатньо тривала одноманітність.
6. Слабкі професійні знання, навиків і уміння, що обмежує можливість одержувати повною мірою задоволення від виконуваної діяльності.

При формуванні емоційного компонента психологічної готовності до діяльності вченими - психологами основна увага приділяється способам керування емоційними станами людини, які розглядаються у світлі загальної теорії психічних станів на основі діяльнос-

ного підходу, у нерозривному зв'язку з інтелектуальними, вольовими й фізіологічними особливостями регуляції (Л. С. Виготський, О. Н. Леонтьєв, С. Л. Рубінштейн, Л. М. Аболін, О. А. Конопкин).

Формування емоційного компонента психологічної готовності до діяльності являє собою процес, який будується на цілеспрямованому прищеплюванні способів організації діяльнісного змісту емоцій у послідовності й взаємозв'язку компонентів цілісної системи емоційної регуляції діяльності в єдності емоцій, інтелекту, волі, особистісних і психофізіологічних характеристик людини.

Основним психологічним механізмом формування емоційного компонента психологічної готовності до діяльності є повторення й закріплення емоційних станів, відповідних професійній спрямованості людини. Домінування таких станів у психіці сприяє появі нових рис у структурі особистості (С. Л. Рубінштейн).

Кількість і ступінь володіння особистістю способами регуляції емоційних станів також визначають сформованість емоційного компонента психологічної готовності до діяльності. Кількість таких способів є досить значною, і в загальному виді їх можна розділити на способи, застосовувані за допомогою впливу ззовні, найчастіше колективно, і способи, застосовувані в індивідуальному порядку за необхідністю, що становлять внутрішній резерв саморегуляції людини (Г. П. Гримак, Л. Г. Дика, А. Б. Леонова).

До найбільш ефективних способів формування емоційного компонента психологічної готовності до діяльності в екстремальних ситуаціях можна віднести дихальні вправи, нервово-м'язову релаксацію, аутогенне тренування, спорт, лібротерапію, функціональну музику (Г. Ш. Габдрєєва, Л. П. Гримак, Л. Г. Дика, А. О. Прохоров, А. П. Рудик).

Крім того, можна виділити ситуативні способи регуляції емоційного фону, які є неоціненними в екстремальних ситуаціях. До них ми відносимо саморефлексію, моделювання, регуляцію за допомогою іншої емоції, перемикання уваги, спосіб граничного уявного посилення можливості невдачі, спосіб виборчої позитивної ретроспекції (К. Ізард, Б. А. Вяткін, Е. С. Жаріков).

Формування психологічної готовності до діяльності в екстремальних ситуаціях та її емоційного компонента відбувається у тому числі і в рамках психологічної підготовки, яка, вирішується за допомогою двох груп методів, які багато в чому перетинаються зі змістом формування емоційного компонента психологічної готовності до діяльності в екстремальних ситуаціях. Так, перша група методів покликана вирішувати завдання працівників МНС способами свідомого

контролю негативних емоційних станів. Друга група методів базується на моделюванні ситуацій, наближених до реальних умов службової діяльності, з метою появи емоційної стійкості й адаптованості до такого роду ситуацій (І.В. Сиромятников).

Моделювання припускає створення таких умов, які б викликали стресові стани, подібні виникаючим або здатнім виникнути в наступній службовій діяльності.

Як показників сформованості емоційного компонента психологічної готовності до діяльності використовувалися його основні характеристики - емоційна стійкість, емоційне напруження, а також інтегральний показник успішності діяльності, під яким розуміється загальний результат військової праці: успішність професійного навчання, внутрішня служба, дисциплінованість.

Таким чином формування емоційного компонента психологічної готовності веде до підвищення можливостей успішно здійснювати діяльність у напружених умовах.

Вище викладений матеріал дає підстави для наступних **висновків**:

1. Психологічна готовність є специфічним психологічним утворенням, що має складну динамічну структуру, між компонентами якої існують функціональні залежності. Психологічна готовність у значній мірі зумовлюється стійкими психічними особливостями, що характеризують індивідуально-психологічний склад особистості.

2. Успішна службова діяльність в умовах ризику залежить від рівня сформованості у працівників основних компонентів психологічної готовності: мотиваційного, пізнавального (когнітивного), волевого, регуляторного (емоційного) і типологічного. Їх цілеспрямоване формування істотно впливає на успішність виконання службових завдань в умовах ризику.

3. Формування емоційного компонента психологічної готовності працівників МНС України до діяльності в екстремальних умовах може бути реалізовано в ході спеціально організованих психолого-педагогічних заходів, у тому числі і в період проведення службової підготовки.

4. Організація роботи з формування емоційного компонента психологічної готовності працівників МНС України позитивно впливає на успішність виконуваної ними своєї діяльності.

5. Формування емоційного компонента психологічної готовності зумовлює підвищення показників таких особистих рис, як товариськість, домінантність, нормативність поведінки, упевненість, са-

моконтроль, екстраверсія.

6. Емоційний компонент психологічної готовності сприяє розвитку соціально-психологічних характеристик колективів через збільшення показників, стійкості, референтності, зниження конфліктності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аболин Л. М. Эмоциональная устойчивость в напряженной деятельности, ее психологические механизмы и пути повышения: Автореф. дис... д-ра пед. наук: 19.00.06 / Леонид Михайлович Аболин.- М., 1989.- 42 с.

2. Дьяченко М. И. Готовность к деятельности в напряженных ситуациях: Психологический аспект / М. И. Дьяченко. - Минск, 1985. - 206 с.

3. Лебедев В. И. Личность в экстремальных условиях / В. И. Лебедев - М., Политиздат, 1989. - 228 с.

4. Лебедева Н. В. О психологической готовности личности к деятельности // Социально-психологические проблемы обучения и воспитания учащихся и студентов / Н. В. Лебедева. - Тверь, 1992. - 345 с.

5. Маришук В. Л. Психологические основы формирования профессионально значимых качеств: Дис. д-ра психол. наук: 19.00.09. Маришук Владимир Леонидович. - Л., 1982. - 418 с.

6. Наенко Н. И. Психическая напряженность / Н. И. Наенко. - Изд-во МГУ, 1976. - С. 7.

7. Пуни А. Ц. Процесс и система звеньев психологической подготовки к соревнованиям в спорте: психологический аспект / А. Ц. Пуни. - Л.: ГДОИФК, 1979. - С. 51.

8. Левитов Н. Д. Психология труда / Н. Д. Левитов. - М.: Учпедгиз, 1963. - С. 26-74.

УДК 159.91

Куфлієвський А. С., к. психол. н., начальник соціально-психологічного факультету Університету цивільного захисту України

ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ МОТИВАЦІЇ РЯТУВАЛЬНИКІВ МНС УКРАЇНИ

Стаття присвячена вивченню психологічних закономірностей формування, розвитку і прояву професійної мотивації рятувальників, впливу особистісних особливостей спеціаліста на цей процес і визначенню